

Pulitzer és Munkácsy

Munkácsy festménye
Pulitzer feleségéről

A Somogyi-könyvtár amerikai magyar dokumentumanyaga, a Vasváry-gyűjtemény — melynek most elkészült részletes név- és tárgymutatója rövidesen nyomtatásban fog megjelenni — számos érdekességet tartogat a kutatóknak. Olyan alig ismert emberi sorokra, kapcsolatokra derít fényt, mint például a hazától elszakadt két nagy magyar kortárs, Munkácsy, a festő és Pulitzer, az „újságkirály” találkozása Amerikában, a múlt század végén.

Munkácsy életében a másfél hónap, amit 1886 végén eltöltött Amerikában, közjáték volt csupán. A nagy realista festő ekkor már tizenöt esztendeje élt Párizsban, és világhírnév övezte. Külföldön akkoriban legismertebb képét, a Krisztus Pilátus előtt című alkotását kísérte el tengeren túli bemutatóköriútra. Abban a lelkes és ünnepélyes fogadtatásban, amelyben a magyar művész városról városra részesült, nem kis szerepe volt egy honfitársának, kit korábban legfeljebb hírből ismert. A makói születésű Pulitzer József (1847—1911) volt ez, ki kora ifjúságában vándorolt ki és mint világhírű amerikai lapkiadó-politikus, a Pulitzer-díj alapítója vonult be az egyetemes sajtó történetébe.

Munkácsy látogatása idején több, mint húsz esztendeje élt már Amerikában. Részt vett a Lincoln-féle polgárháborúban. Lapjai, a St. Louis Post-Dispatch — mely ma is fennáll —, majd a New York World élén ekkor már országszerte ismert személyiség, aki a világhírnév felé ha-

lad. Komoly politikai tapasztalatokkal rendelkezik: az Egyesült Államok kongresszusában az első magyar származású képviselő.

Pulitzer nagy tisztelője, pártolója volt a művészeteknek. Az általa rendelt vagy vásárolt műalkotásokat bőkezűen honorálta. Ebből adódóan a kilencszázas évek elején alapított díja a mai napig nemcsak írói, hanem művészeti teljesítményekért is odaítélhető.

Közvetlenül Munkácsy látogatása előtt jelentős esemény színhelye volt New York. Ekkor avatták fel a Szabadságoszobrot, a francia nemzet ajándékát az Egyesült Államok függetlenségének 100. évfordulója alkalmából. Bartholdi 46 méter magas, 225 tonnás monumentális alkotásához azonban akkora talapzatra volt szükség, melynek felépítésére a hatóságoknak nem volt pénze. A ma már jelképnek számító szobor felállítása szégyenszemre veszélyben forgott, amikor Pulitzer lapja útján közakadozást kezdeményezett. Az akció során összegyűjtött 100 000 dollár tette lehetővé, hogy végül is gránitból és betonból idejében elkészült a talapzat.

Két nappal azt követően, hogy Munkácsy az Újvilág földjére lépett, 1886. november 18-i számában Pulitzer lapja, a World, addig szokatlan módon, magyar nyelvű üdvözlő felirattal jelent meg és az alábbi meleg szavakkal méltatta a művész érdemeit:

„Ha napjaink nagyobb művészei közül megadatik néhánynak, hogy munkájuk maradványaként korszakok, évszázadok múltán az idő a mai értelemben vett klasszikus jelzővel ruházza fel nevüket, Munkácsy Mihály magyar festő igen előkelő helyet fog elfoglalni a 19. század halhatatlanjai között, és ezt mesterműve, a Krisztus Pilátus előtt biztosítja majd számára... Az alkotás nagyszerű képzelőerőt sugall; a maga egyszerűségében pompás, mondanivalóját nem a művészet fortélyaival, hanem egyszerű módon, a génusz vezette alkotói kéz nyomán fejezi ki. Nézőjét a teljesség érzése tölti el, lenyűgözi... E képet meg kell nézni mindenkinek. A megérdemelt elismerést fogja kiváltani, bárhol mutatják be. És Amerika, látva e művet, maga is főt fog hajtani e nagy művész előtt, kinek zsenije alkotta azt. Munkácsy, te salutamus! (légy üdvözölve).”

Tény, hogy a következő napok-

ban-hetekben mindenhol a társadalmi élet előkelőségei fogadták a magyar művészt: bankettek, estélyek egész sorát rendezték tiszteletére. A New York-i magyarok is mindjárt az elején kitétek magukért: a Delmonico étteremben tartott díszvacsorán maga Pulitzer mondta a köszöntőt. A két honfitárs itt találkoztak először egymással. Az ünnepélyes eseményen több lapkiadó, politikus és más, országosan ismert közéleti személyiség, illetve a pénzvilág képviselői is megjelentek. A diplomácia részéről ott volt az Egyesült Államok párizsi követe és az osztrák-magyar alkonzul is. Beszédében Pulitzer ezeket mondta:

„Köszöntjük körünkben Munkácsy Mihály urat, a nagy művészt, ki messziről jött idegen e nagy köztársaságban, amiért különösen szíves fogadtatás illeti őt... Üdvözljük, de nemcsak azért, mert nagy művész, hanem mert magyar is. A világ két legjobb országát képviseli itt körünkben: Franciaországot, ahol él és Magyarországot, ahol született... Köszöntjük annál is inkább, mert mi, igazi amerikaiak, kiknek földjén ugyan nincs arisztokrácia, készséggel hajolunk meg az erény és a zsenialitás arisztokráciája előtt.” Munkácsy jelentőségét Kossuth és Liszt nevével együtt említve, mondandóját így zárta: „Ma este itt egyszerre érezzük magunkat magyaroknak, s amerikaiaknak.”

Munkácsy neve közszájon forgott a műértők körében, a helyi lapok magasztalóan írtak róla, egymást érték a személyének szóló meghívások. Karácsony előtt Pulitzer is vendégül látta otthonában, ahol tiszteletére díszes vendégsereg jelent meg az estélyen. Az egyik hazai lap tudósítása szerint a magyar művész Pulitzer társaságában a Niagara vizeséhez is elutazott, ahol egy képéhez több vázlatot készített.

Kettejük kapcsolata ezzel nem merült ki. Röviddel elutazása előtt Munkácsy megrendelést kapott Pulitzeről felesége, Kate portréjának megfestésére.

A maga módján szintén tragikus sorsú Pulitzer tizenegy évvel élte túl kortársát, mialatt szerteágazó tevékenysége közepette folytatta zene- és képzőművészet pártoló tevékenységét. Párizs egyik sugárútján az egymással kezét fogó Washington és Lafayette szobra az ő ajándéka. Végrendeletében jelentős összeget juttatott New York filharmoniai társaságának és művészeti múzeumának. Jelképes a jelentősége annak, hogy a Szabadságoszobor megvilágítását a mai napig az általa létesített alapítványból fedezik.

CSILLAG ANDRÁS

Szász Endre hite

„Senki halandó ki e földön várja végső napját, ne nevezzen boldognak, míg élte kikötőjét el nem érte bánat nélkül, biztosan.” Oedipus, a leghatalmasabb király szavai ezek, melyeket sorsa tanúságául mond népének és a majdaniaknak, nekünk. Valóban, hiszen bármilyen történetek velünk, és addig biztosnak látszó utunk hirtelen meredek partra ér. Akkor hát élethosszig tartó szorongás lenne osztályrészünk talán? Bizonyára sokak szerint igennel kell válaszolni egy ilyen soha el-nem-hangzó kérdésre, noha azok vagyunk többen, akik tagadják a tehetetlenségre ítélt értelem világfájdalmát, s cselekvéshez keresnek teret.

En egyébként a muszájt soha nem vettem tudomásul — mondja Szász Endre, és egész életműve a cselekvés, a mindig újrakezdő emberi magatartás tiszteletet parancsoló példázata. Persze sokféle tisztelet lehetséges egymás iránt, a művésznak legtöbbet az jelenthet, ha tanítónak fogadjuk, ahogy Illyés Gyula mondta, olyannak, aki gyönyörködteve tanít. Lapozgatva és meg-megállva olvasgatva, napokon keresztül társul választva Szász Endrét, képeim tűnődve — sokunk öröme ezekben az évet fordító időkben. A Corvina Kiadó gondozásában megjelent és órák alatt sikerkönyvvé — tehát beszélhetetlenné — lett Szász Endre című kötet festészeti anyagáról szólni, tőlem távoli feladat lenne. Bár egynemely megfellebbezhetetlen értő intésére idemácsolom Szász néhány sorát: „amikor hazajövök, mindig érzem hogy van egy előregyártott, abszolút izlésünk. Mi pontosan tudjuk, mi az izlés és mi az izléstelen. Ez tévedés. Más környezetben más az izléses és más az izléstelen...”

Ne legyünk hát olyan magabiztosak művészeiről ítélve, mondanám, ha nem kellene övni magunkat a mindent elárasztó bizonytalanságtól, az értéket hordalékkal elegyítő lazulástól. Tudásunk abban mutatkozik, képesek vagyunk-e elkülöníteni jót a rossztól, igazat a hamistól? Művészetben csakúgy, mint az élet más formáiban, szemlélve dolgainkban és közügyeinkben. Mert a materialista világkép alapeszméje, hogy nincsenek külön világok, hiú ábránd a művészeti-kulturális eseményeket elválasztani, elszigetelni a társadalom egyéb életfolyamataitól. „A művészi hitvallásom — mondja Szász — hogy a képzőművészet társadalmi funkciója ma kiválképp fontos és nagy hatással tud lenni a közösség alakulására. Tehát pozitív-negatív értelemben társadalomalakító szerepe van a képzőművészetnek, ami örösi felelősséget ró a festőre, szobrászra.”

Könnyű a tehetségesnek — hallani. Szász Endre életútja nem azt példázza, hogy szelárnékba húzódva óvta volna kivételes adományát. Ellenkezőleg, érdeme, amiért természetesen gáncokat is kapott jócskán, hiszen szembefordult a megszokottal, hogy kezdeményezett, folyvást akart valamit, tehát cselekedett. A tavalyi év elején megtartott országos ideológiai és művelődéspolitikai tanácskozás óta gyakran fölbukkan a kifejezés, amely egy magatartást sugall, s hívei-ellenzői egyaránt táborba gyűltek: vállalkozói szocializmus. Nem lenne elég egy egész újságoldal, ha most mindazt fölsorolnám, amitől mint rossztól, ideológiailag hátrafelé mutatótól el kellene határolni a fogalmat. Bizva az értők jóindulatában, úgy vélem, Szász Endrével kapcsolatban helyénvaló használni ezt a megjelölést. Nem azért, mert majd egy tucat háza van szerre a világban, mert kamatoztatva a tehetségét vitte valamire — volt főstménye, mit százezer dollárért vettek meg — hanem azért, mert nem adta föl soha, semmilyen akadály ellenében sem.

Pedig amíg a székely fiúból világunk bálványokban és sikeremberekben nem szűkölködő forgatagában — némi rosszmájúsággal mondva — befutott ember lett, addig le kellett küzdenie némely sáncokat. Volt ezek között börtön az ötvenes években, intrika és cselvetés a mindenes-években, hányattatás és megpróbáltatás bőséggel. Túlélésük taktikájának és stratégiájának részletei között — olykor turpisságokat is ellesve akár — válogathat az olvasó, hiszen a jól kérdező Menyhart László nem hagy ki tapintatból témákat. De ha többszöri nekifutással végigolvassuk ezt a majd száz oldalas interjút, és eltűnődve Oedipus király intelmén, merleget vonunk, megértjük, nem a kalandok adják, nem Szász csavaros válaszai teszik a lényeket. „Úgy érzem, itt Hollóházán hasznosabb lehetek, mint ha magamból még nagyobb festőt csinálnék, kint. Ennek a falunak, vidéknek minden tekintetben életbe vágó ez a gyár, a másért nem, hát a potenciális munkalehetőség miatt. Seholy a világon társadalmilag én olyan hasznos nem tudok lenni, mint ebben a kis faluban. És a másik dolog. Valahová tartozni kell. Érzem, hogy ezt a falut én szeretem, s a falu is szeret engem. Ez iszonyú jó és megnyugtató érzés.”

Szász Endre festményeit, porcelán képeit, életformáját lehet vitatni, de a művészet erejébe, az életbe vetett hitéből áradó melegebből jut sokunknak. Pályakezdő értelmiséginek és küszködésbe megfáradtnak egyaránt. Eljutott hozzánk, hiszen könyvét kezünkben tartjuk, de igazából csak akkor, ha cselekvésünkben ölt testet. (Képünkön Szász Endre Don Quijote című rajza)

PÉTER LÁSZLÓ

TRÁSER LÁSZLÓ

Az ő-zés első emlékei

Mióta magyar nyelv van, nyelvjárási különbségek kimutathatók benne. Az ő-zés, amely nyelvünknek ma is eleven jelensége, körülbelül 1500 táján már fölbukkan nyelvmélekeinkben. Kódexeinknek csaknem a fele a mai köznyelv-nél erősebben ő-ző. Bárczi Géza mutat rá A magyar nyelv életrajzá-ban (1963) a különös ellentmondásra: jöllehet, a 16. században éppen az ő-ző nyelvjárások területe került török uralom alá, tehát itt pusztulhattak el leginkább a helyben készült kódexek, mégis föltűnően szép számmal maradt fenn — különféle erősségű ő-ző kódex. Kevésen múltott, hogy irodalmi nyelvünk nem éppen az ő-ző változatban rögzült meg, hanem utóbb fölülkerekedett az e-ző. Szegedi Lőrinc a leveleiben 1588-ban és 1593-ban — szegedi származásának megfelelően — erősen ő-ző alakokkal él, ám nyomtatott drámájában, a Theophaniában (1575) alig fordul elő ő-ző változat: vagy a szerző — az egész országhoz szólás szándékával — mellőzte őket, vagy a nyomdász idomította a maga idiomájához.

Am még meglepőbb, hogy a török basák író-deálcjai és a hódoltságbeli magyar hatóságok írástudói is túlnyomóan ő-ző nyelvjárásban írtak. Bárczi ezért meg is állapítja, hogy „legalább átmenetileg föltehető a török hódoltságra vagy ennek nagy részére egy ő-ző normaféle megléte”. Idéz is rá például 1565-ből János deáknak a komáromi kapitányhoz írott leveléből. De még Bornemissza Péter nyelvében is kimutatható az ő-zés. Csak a török kiűzése után húzódik vissza az ő-zés, mint irodalmi nyelvváltozat, és korlátozódik a népnyelv helyi jelenségévé. Dugonics kísérlete regényeiben az ő-zés irodalmivá tételére már nem talált követőkre.

A szegedi levéltár sincs még nyelvtörténeti szempontból olyan megnyugtatóan föltárva, hogy e tekintetben végleges eredményről szólhatnánk, de mai tudásunk szerint az első jelentős ő-ző nyelvi emlékünkn Tatár Benedeknek (régábban Tar Benedeknek emlegették, de Szmollény Nándor [1910] és újabban Szakály Ferenc [1983] meggyőzően bizonyította Tatár vezetéknévét) 1541-ből való Házasdágul való dicsőret-e. Elég az utolsó szakaszát idézni ő-zésének jellemzésére:

Ez éneket szerzék az Mező Szegedön
Szent Mihály havának legelső hetiben,
Ezerötszáznegyven és egy esztendőben,
Az ki ezt szerzette, versben nevét tötte.

Következetlen ő-zésnek és végig érvényesülő í-zésének magyarázata talán Tatár Benedek tisztántúli eredet. Nyilván úgy költözhetek be Szegedre. Sokkal következetesebb ő-zésű Körösi Fraxinus Gáspárnak 1555. július 4-i magyar nyelvű levele Nádasdy Tamáshoz, amelyben egy jóízű anekdotát mesél el az alsóvárosi ferences barátokról. Ezt is Szmollény közli. Am Reizner várostörténetének okmánytárában is már 1617-től találunk magyar nyelvű és szép szögdi ő-zéssel írott leveleket.

Igy hát Magyarka Ferencnek a Délmagyarország múlt szombati számában közölt „örömhíret”, mint jószándékú, de szakszerűtlen közleményt kellő mértékére kell leszállítanunk. Az 1670-ből való ő-ző szórvány (körösztöltem) a maga nemében érdekes lehet, de korántsem az első. A török elől Szegedről menekültek jóvoltából Debrecenben 1547 és 1556, majd 1564 és 1569 között a tanácsí jegyzőkönyvek ő-ző nyelvjárásban íródtak. A nagyszombati számadáskönyvekben 1565-ben és 1572-ben ő-ző alakú bejegyzések találhatók. Több mint száz évvel korábban, mint az alsóvárosi szórvány.